

SEKEL'LERİN ATALARI HAKKINDA (SİKİL, ESGİL BOYLARI)

BAHAEDDİN ÖGEL

Orta Asya Türk tarihinde adları geçen kabilelerin, Çin transkripsiyonile esas adları arasında bir bağ bulma, ancak bazı tesadüflere ve uzun çalışmalara bağlıdır. Sözlerin analojisine uyarak, büyük sonuçlara varmak, bazan çok tehlikeli olmaktadır. Bu benzerliği tarih bakımından ispat etmek ve diğer olaylarla ne derecede ilgili bulunduğu gösterilmektedir. Bütün bunlara rağmen, arada bazı karanlık noktalar kalabilir. Ve bu sebeple de bu sahada çalışanların hemen hepsi nazariyelerini yüzde yüz sıhhatla kuramamışlardır. Biz, bu nazariyelerden, karanlık yönleri en az olanını kabul ediyoruz. Ve her yeni çıkan bir fikrin tenkidine de, gene bu görüşle yapıyoruz. Her yeni ip ucunu bir ilerleme sayıyoruz. Belgelerin azlığı, tarihimizin bu sahasında maalesef böyle bir metodla çalışmayı gerektiriyor.

1 — SEKEL VE ESGİL BOYLARININ ATALARI.

Konumuz, Çin kaynaklarında geçen Töleslerin Tula grubuna ait Szu-chieh; Batı Göktürklerin Sağ kol'u Nu-shê-pi'lerin iki A-hsi (szu) - chieh(chi) kabilelerinin; Göktürk yazıtlarındaki Ezgil veya Izgil; Volga Bulgarlarına bağlı Esgil veya Asgil kabileleriyle ne derece ilgili bulduklarını; en nihayet bugün Erdel'de bulunan Sekel'lerin menşeinin kim olabileceğini incelemektir.

a) Eski Tölesler

Orta Asya İsa'dan sonra IV. üncü asırdan itibaren, Çin kaynaklarında Kao-ch'ê adlı bir kabileler grubu kaydedilmektedir. İ. s. 400 tarihine ait bilgiler, bunların Turfan yönlerinde bulduklarını gösteriyor¹. Biraz sonra, doğudan Çin ve kuzeyden de Juan-juan baskısı ile daha batıya gittikleri görülür. Juan-juan-

¹ Wei-shu, 91=2131 a; Pei-shih, 98=3047 b.

ların başka bir akını ile, Kao-ch'ê kabileleri dağılırlar. Batıya giderler. Batıya kaçan bir kısım oymaklarla 488 de bir devlet kurulur².

Yeh-ta'larla yani Akhun'larla komşu olduktan sonra³, bu defa da Akhun basıncı başladı. Bu suretle üç kuvvet arasında kalmış oluyorlardı. Akhun'lar, onların hükümdarlarını öldürdüler, devleti tekrar kurdular⁴ ve 519 da tekrar yıktılar⁵. 539 da Juan-juan'ların darbesi, pek ağır oldu. Ve bir kısmı T'o-pa'lara kaçtı⁶. Bu mağlubiyetler sırasında bazan doğuda T'o-pa'lar, kuzeyde Juan-juan'lar, güneyde Akhun'lar onları tehdit ediyorlardı. Yalnız batı, açık kalıyordu. Biri biri üzerine yenilgeye uğrayan dağılan kabileler boyuna batıya göç ediyorlardı. Bu sebeple, bu zamanda, batıda, Onogur, Bulgar, Sabir, Utigur vs. gibi kabileler güney Rusya'da kaynaşmaktaydılar⁷. K'ao-ch'e'lar, Ötüken'den Aral'a kadar uzanan bölgeye yayılmışlardı. Beşinci asırdan evvel, Ting-ling'ler aynı sahayı kaplamaktaydılar⁸. Aynı etnik zümre, Ting-

² A-fu-chieh-lu'nun devleti: Wei-shu, 91=2131; Pei-shih, 98=3047 c.

³ Bu zamanda, Heftalit devletinin kuzey hududu, Aral güneyi, Sirderya'dadır. Yarkent de dahil olmak üzere Doğu Türkistan'ın batı tarafı da onların elindedir. Bk. Herrmann, Die Hephtaliten und ihre Beziehungen zu China, Asia Major; 1925, 573 vd.; E. Specht, Etudes sur l'Asie Centrale, J. Asiatique, 1889, 320-350; E. Chavannes, Documents, 224; İslâm kaynaklarında, Taberi: Nöldeke, Geschichte der Perser und Araber, s. 16; Menander, Fragmenta hist. graec., IV, 225; Mirkhond, Histoire des Sassanides, Sacy terc. 364. Çin kaynakları, Orta Asya'daki sınırlarını gayet açık olarak gösterirler: Pei-shih, 97 = 3043 c.

⁴ Ch'ung-ch'i'nin öldürülmesiyle devletin yıkılması. Mi-wu-tu idaresinde devletin kurulması, Wei-shu, 91=2131; Pei-shih, 98=3047 c.

⁵ Chêng-kuang saltanat devresinde.

⁶ Pei-shih ve Wei-shu'daki bilgiler, bundan sonra kesilir. Wei-shu, 91 = 2131; Pei-shih, 98=3047.

⁷ Bu tezimizi isbat edebilecek bir tarzda anlatılan bu bahisler için bk. Marquart, Chronologie der alttürkischen Inschriften, 94-96; V. N. Zlatarski, Istoriya na Bulgarskata drzava, I, 1, 20-84.

⁸ Orta Asya kavimleri arasında, ilk defa Mao-tun zamanında geçerler. Hsiung-nu'lardan oldukça batıdadırlar: Shih-chi, 110; Han-shu, 94; De Groot, Die Hunnen, 61; Kırgızlarla karışmışlardı: T'ang-shu, 217 B; Balkaş gölünün yakınlarına koyan bu kayıtlara karşılık, kuzey Çinde de rol oynadıklarını gösteren kaynaklarımız vardır: Chin-shu, 9 a; 110, 113, 115 vs. T'ai-p'ing-kuang-chi, 116. Bu da bize Tölesler gibi, Ting-ling'lerin de ne kadar geniş sahaya yayıldıklarını göstermektedir (bk. W. Eberhard, Çin'in Şimal komşuları, s. 71).

ling adile anılıyordu. 552 de Töles adını alırlar. Gene aynı gruptur. Göktürk'lerden ayrıldılar. Bumin Kagan, Juan-juan'lardan evvel bunları mağlup etmişti⁹. Göktürk devletindeki Töles kabileleri çok iyi tanınmaktadır¹⁰.

Bunlardan, şu sonucu çıkarıyoruz ki geniş sahaya yayılmış, bir etnik grup vardı. Birçok kabilelerin teşkil ettiği bu grup, bazan bir birlik kurmuş, bazan kabileler dağılmış, göç etmiş parçalanmıştı. Bununla beraber, Ötüken'de bulunan bir kabilenin, Hazar kuzeyindeki bir oymakla etnik bağlılıkları göz önünde tutulmalıdır. Bu etüdümüzdeki metod, işte böyle bir köke dayanmaktadır.

b) Szu-chieh (Sikil) Tölesleri

İ. s. 600 sıralarında Çin baskısıyla Tölesler gene dağılırlar. 605-606 da Göktürk hakanına isyan ederek bağımsız bir devlet kurarlar¹¹. İşte burada incelediğimiz Szu-chieh boyu bu zamanda, Töles boyları arasında gösterilmektedir¹².

2 — SZU-CHIEH (SİKİL)'LERİN TARİHİ

628-30 da Töles boylarının T'an-han'daki doğu kolu, Kuzey Göktürklerine bağlandı¹³. Bağlanan bu boylar:

Uygurlar, Bayırkular, Tongralar, Edizler, Bugu ve Pai-hsi'lerdi.

Burada bizim kabile zikredilmemektedir. 627-649 da Göktürk egemenliği zayıflamıştı ve buna karşılık Sir Tarduş'lar ve Uygur'lar kuvvetlenmişlerdi¹⁴. Şu boylar Kuzey Göktürk'e bağlıydılar:

Uygurlar, Bugular, Tongralar, Edizler, Szu-chieh'ler¹⁵. Biraz evvel söylenenlerde incelediğimiz yoktu. Bu bize onların etnik gruplarını gösteriyor. Bu bölgeler, Çin egemenliğine girince Szu-chieh'ler de idarî teşkilâta girdiler. Ve yerini bilemediğimiz Lu-

⁹ Bk. Chou-shu, Sui-shu, Pei-shih, 99 = 3048 b; Chiu T'ang-shu, 194 A = 3596 b-c.

¹⁰ Bunlar için bk. Sui-shu 84=2538 c; Pei-shih, 99=3050 b.

¹¹ Chiu T'ang-shu, 199 B, 3617 d.

¹² Bk. not. 10. Szu-chieh'ler, Tula grubundandırlar; Çince yazılış şekli için bk. W. Eberhard, Çin'in şimal komşuları s. 155-156, Nr. 69 ve 25; muk. et. Nr. 1.

¹³ Chiu T'ang-shu, 199 B=3617 d.

¹⁴ Chiu T'ang-shu, 195=3601 a-b.

¹⁵ Chiu T'ang-shu, aynı yer.

shan eyaleti onlara aitti. Bu teşkilâta giren boylar şunlardır¹⁶:

Telengüt, Bugu, Bayırku, Tongra, Szu-chieh, Hun, Hu-sa, Ediz, Ch'i-pi, Hsi-chieh, Pai-hsi, Kırgız, Kurikan.

Burada, Szu - chieh'lerin eski komşuları da kaydedilmiştir. Bugu ve Tongra boylarile çok yakından ilgili oldukları anlaşılmaktadır. Bu iki boyun isyan etmesile bütün Tölesler hep bir araya toplatılıp İ. s. 661 - 663 de bir T'ien-shan eyaleti meydana getiriliyor¹⁷.

Szu - chieh'lere ait en son kayıt, Profesör Eberhard'ın bulunduğu 713-755 arasına ait durumlarını gösteren kayıttır. Chiao - chou'da oturdıkları söyleniyor¹⁸.

684 ten itibaren, Göktürkler kuvvetlenmeğe başlamışlar ve etrafa dağılan Töles kabileleri yavaş yavaş toplanmağa başladılar. Kan - chou ve Liang - chou'ya kaçmış olan Töles kabilelerinden Uygur'lar, Ch'i - pi'ler, Hun'lar ve Szu - chieh'ler tekrar gelip Gök-türk egemenliğine giriyorlar¹⁹.

a) Etnik grupları

Szu - chieh'lerin tarihine kısaca baktıktan sonra etnik ve coğrafî durumuna da bir göz atalım. Szu - chieh'ler ilk defa Sui - shu' da geçerler²⁰. Tula grubundandırlar. Tula grubunda şu boylar vardır: Bugu, Tongra, Uygur, Bayırku, Szu-chieh, Hun, Hu - hsieh vs.

Bunlar İ. s. altıncı asra aittirler. T'ang devrinde şu Töles boyları arasında kaydedilir: Uygur, Tu - po (Tümet), Bugu, Hun, Hsi - chieh, Sirtarduş, Kurikan, Bayırku, Szu - chieh, Ediz, Ch'i - pi-yü, Telengüt, Tongra, Hu - hsieh, Pai - hsi²¹. Fazla olanlar, Kurikan, Tümet gibi Baykal kenarında oturan uzak boylar - ki sonradan Çinliler tarafından bilgi edinilmiştir - ve güneyde T'ien-shan grubuna ait Hsi-yen-t'o gibi boylardır. Malûmdur ki Hsi - yen - t'o'lar, 628 den sonra Çinlilerin yardımile Altay'a gelmiş ve I - nan adlı şefin altında bir devlet kurdular. Bu suretle iki grup karışmış oldu. Ch'i - pi - yü'lerde T'ien - shan grubundandırlar²². Szu - chieh-

¹⁶ Chiu T'ang-shu, 195=3601 b. Chavannes, Documents, 91.

¹⁷ Chiu T'ang-shu, 195 = 3601 b.

¹⁸ Chiao - chou bugünkü Yarhoto'dur, bk. O. Franke, Chinesischen Tempel-inschriften aus İdikutşahri bei Turfan, 28 vd.; Chavannes, Documents, 7.

¹⁹ Chiu T'ang - shu, 199 B = 3617 d.

²⁰ Sui-shu, Töles bahsi 84 = 2538 c ; Pei-shih, 99 = 3050 b.

²¹ Hsin T'ang-shu, 217 A=Chavannes, 87.

²² Sui-shu, Töles bahsi, 84 = 2538 c ; Pei-shih, 99 = 3050 b.

lerle birlikte siyasi faaliyette bulunmuşlardır²³. Bu zamanlarda da Altay'da buldukları anlaşılıyor.

b) Yerleri

Bu Töles kabilelerinin yerlerinin tesbiti, Szu-chieh kabilesinin yeri hakkında, bize biraz ip ucu vermektedir. Bu boyların en güneyinde - Hsin T'ang - shu'ya göre - Sir Tarduşlar vardır²⁴. Onların kuzeyinde, batıdan doğuya doğru Telengüt, Tongra, Bugu, Bayırku'lar vardır. Telengütlerin yerinden, Selenga nehri geçer. Onların kuzeyinde, batıdan doğuya doğru : Hu-hsieh, Hsi - chiehler vardır. Bunların kuzeyinde Uygurlar bulunur. Szu-chiehlerin yerleri kaydedilmemekte ve yalnızca *Sir Tarduşların* eski yerlerindeydiler denmektedir. Esas Sir Tarduşlar²⁵, Altay dağlarında oturuyorlardı. T'an-han dağlarında oturanlar, bizce esas Sir Tarduş'lar değillerdi. Bunu ayrı bir yerde ispat edeceğiz. Tarduşlar Ötüken ormanına İşbara Inançu zamanında geldiler²⁶.

Bu duruma göre Szu - chieh'ler, Chin - shan (Altaylar) üzerinde, belki de Altayların batı güneylerinde oturuyorlardı. Tula grubundan olduklarına göre Altayların doğusunda olmaları lâzım gelir.

c) Szu-chieh sözünün filolojik durumu

Doğudaki Szu - chieh'lerin iki türlü yazılışları vardır. İkinci karakter aynıdır. Yalnız baştaki değişir. Bu yazılışların eski telâffuzu :

²³ Ch'i-pi-yü'ler Karaşahr'ın kuzey batısında idiler. Yıldız vadisi civarlarında oturuyorlardı. 632 de, onların şefleri Ch'i - pi Ho-li Çin'e gidip teslim oldu. Ve Kan-chou ile Liang-chou'a yerleştirildiler. Batı Göktürk hakanı A-shih-na Ho-lu'ya yapılan harplerde, Çinlilerle müttefik idiler. Bilinir ki Kan - chou'a gelen Tölesler arasında Szu-chieh'ler de vardı. 653 de Ho-lan askerî valiliğinde yerleştirildiler. Szu-chieh'ler de yerleştirilmişlerdi. Ho-lan=Ning-hsia, bugünkü Kansudadır. Bunlardan, Ch'i-pi Ho-li adlı şefin oldukça önemli siyasi rolü vardır. bk. Chavannes, 34, n. 10.

²⁴ Hsin T'ang-shu, 217 A.

²⁵ T'ang-shu'nun Hsi-yen-t'o bahsında, batıdaki Töles Kaganının Ch'i-pi Ho-leng; doğudakinin ise Hsi Yen-t'o I-shih-po kagan olduğu söyleniyor. Buna göre birincileri temsil eden Ch'i-pi kabilesidir. Diğeri ise Sir Tarduşlardır ki bunlarında oturduğu yer Altaylardı (Chiu T'ang-shu, 199 B=3617 d).

²⁶ Bk. Chavannes, Documents, 95.

1 — Sieg / si ²⁷ - Kiet ²⁸.

2 — Sieg / sie ²⁹ - Kiet.

Hece sonundaki dental “t,, ler, umumî olarak kabul edildiğine göre ya bir vibrant, veyahut ta lateral “l,, olur ³⁰. Buna göre bu kabilenin eski adı “Sikil,, şeklinde restore edilebilir.

3 — NU - SHIH - Pİ ESGİL'LERİ

Batı Göktürk devletinin sağ kolu Nu-shih-pi'lerin iki boyunun adını “Asikil,, şeklinde görüyoruz. Bu hususta bir fikir verebilmek için bu kabilenin tarihi rolünü ve coğrafi, etnik durumunu inceleyelim.

a) Tarihsel ve etnik durumları

Çin kaynakları, Batı Göktürk devletinin kuruluşundan bahsederken derler ki: Batı Göktürkler Töles, Kuça vs. gibi devletleri egemenlikleri altına aldılar. Bu devletlerin halkları, şunların karışımından meydana gelmiştir: Tu-lu, Nu-shih-pi, Ho-lo-lu, Chou-yüeh vs. Bunların adetleri, Göktürklerle aynıydı, fakat dilleri ayrıydı ³¹. Bunlar, bize birçok ip uçları vermektedir.

Bu duruma göre, Nu-shih-pi'ler etnik bakımdan Göktürklerden değildirler. Ve dilleri de onlardan ayrıdır. Yukarda Töles'lerin Göktürk'lerden ayrı olduklarını söylemiştik. Bunlar da Töles'lerden olmalıdırlar. Nitekim A-hsi-chieh ³² kabilesi de Töles'tir. Başlangıçta devlette çok önemli bir rol oynadılar. Hatta çıkan Yabguyu beğenmediklerinden çekilmesini bile teklif ediyorlar. Ve bir başkasını çıkarmak istiyorlar ³³. Devlet reisi, bu teklifi reddedince Nu-shih-pi'ler isyan edip, Ni-shu'yu Tu-lu kagan adile iktidar mevkiine getirdiler.

²⁷ Karlgren, *Grammata Serica, Script and phoneties of Chinese and Sino-Japanese*, 973 a, bk. not 12.

²⁸ B. Karlgren, aynı eser, 393 p.

²⁹ B. Karlgren, aynı eser, 869 a.

³⁰ Bu kaide için bk. Bahaeddin Ögel: *Göktürk yazıtlarının Apurımları*, *Bulleten* 33, s. 63-87.

³¹ Chiu T'ang-shu, 194 B=3599 b; Chavannes, *Documents*, 21, 47-48.

³² Yazılış şekli için bk. not 12.

³³ Chiu T'ang-shu, 194 B=3599 d; Chavannes, *Documents*, 26.

b) Tarihleri

Sha-po-lo Chieh-li-shih kagan 634-35 de devletini on kısma ayırıp, bunları da ikiye böldü. Sağ kol Nu-shih-pi'lerdi. Suyabın batısında idiler. Bu demektir ki onlar Göktürk devletinin en batı sınır boyları idiler³⁴. Beş kabile idiler. Bunları, biraz sonra inceleyeceğiz. I-p'i Sha-po-lo kaganı da, gene Nu-shih-pi'ler çıkarıldılar³⁵. 641 de iyi bir cezaya uğradılar³⁶. 651 de, Nu-shih-pi'ler beş Hsi-chin'e ayrıldılar³⁷. 653 de Yabgu Ho-lu gene Nu-shih-pi'ler tarafından devrildi³⁸. 659 da Nu-shih-pi şeflerinden Hsi-chieh ch'üeh Hsi-chin³⁹ Çin hududuna akın yaptı⁴⁰. 688 den itibaren Çin tesiri fazlaladı⁴¹. Türklerin egemenlikleri zamanında hiç isimleri geçmiyor. 756-57 de kuvvetlenen Karluk'lar bunların yerine geldiler. Çin kaynakları, bu zamanda iki grubun yani Tu-lu ve Nu - shih - pi'lerin - çok zayıflamış olduklarını ve onlara hizmetçilik ettiklerini kaydederler⁴². Yalnız, 697 de Çinlilerin Nu-shih - pi'leri Tibetlilere vermek istediklerini öğreniyoruz⁴³. Çin hâkimiyetinden itibaren Nu - shih - pi'lerin talihi dönmüştü. Türkler ve Karluk istilâları çok fena etki yapmıştı.

Bu zaman da Avrupa'ya göçme ihtimalleri çok muhtemeldir. Çünkü, bu zaman, mütemadi mağlûbiyet, felâket ve kölelik zamanıdır. Güney ve doğuları kapalı olduğuna göre tek açık kapı güney Rusya ve Aral satepleridir.

Nu-shih-pi kabilelerinin Türkler egemenliği altına girdikten sonra ne vaziyette bulduklarını bilmiyoruz. Göktürk devletinin siyasetine hâkim olan eski Nu-shih-pi kabilelerinin hiç bir rolü kalmadığı muhakkaktır. 766'da Karluklar bu yerleri istilâ ettiler. Karluklar daha evvel Altayın batısında, Tarbagatay yönlerinde

³⁴ Chiu T'ang-shu, 194 B=3599 d ; Chavannes, 27, 28, 56.

³⁵ Chiu T'ang-shu, aynı yer ; Chavannes, Documents, 30.

³⁶ Tu-lu, Tudunu vasıtasile onları büyük bir mağlûbiyete uğrattı. Çünkü egemenliğini tanımamışlardı. Chavannes, 30, 57.

³⁷ Chiu T'ang-shu, 194 B=3600 a ; Chavannes 34.

³⁸ Chavannes, Documents, 35, 37 n 6.

³⁹ Eski Szu-chieh yazılışları da vardır.

⁴⁰ T'ang-shu, 3.

⁴¹ Bk. Chavannes, Documents, 41.

⁴² Chavannes, Documents, 85.

⁴³ Chavannes, Documents, 180-181.

oturuyorlardı⁴⁴. 840 dan sonra doğudan Uygur baskısı başladı ve daha batıya itildiler. Karluklar bu zamanda Nunkent dedirler⁴⁵. 943 e doğru ise güneyden Karahanlıların baskısı başlar ve ellerinden Çu havalisi gider⁴⁶. Görülüyor ki sonradan buraya gelen hâkim unsurlar da rahat edememişler ve sürülmüşlerdi⁴⁷. Tek göç yolu güney Rusya'dır. Bütün bu olaylar Nu-shih-pi göçünü haklı gösteren durumlardır.

c) Esgil sözünün filolojik durumu ve ünvanlar

Nu-shih-pi'lerin beş Hsi-chin'e ayırdıkları ve bunlar eskiden kabilelerdi. Bunların birincisi: A-hsi-chi (chieh) Ch'üeh Hsi-chin; dördüncüsü: A-hsi-chi (chieh) Ni-shu Hsi-chin dir⁴⁸. Bunlardan birincisinin sonundaki Ch'üeh = Kül ünvanıdır⁴⁹. Hsi-chin ise Irkin ünvanıdır⁵⁰. Irkin'ler, kabile şefleridir. Karlukların, Cengiz devletinin ve Hitay devletinin kabile şefleri hep Irkin'di⁵¹.

⁴⁴ Hsin-T'ang-shu, 217 B; Chavannes, Documents, 85, n. 4; Wên-hsien T'ung-kao, 348 = 2725a.

⁴⁵ Hudut Al-alam, 98, p. 11, 12. Aufi'ye göre onlar Altın dağlarının olduğu yerlerdir. Bu, Karlukların eski yeridir. Sonradan Türkeş'lere taarruz ederek mağlûp ettiklerini kaydediyor. Bk. Marquart, Über das Volkstum der Komanez, 40; Barthold, Turkestan, I, 99 - 100.

⁴⁶ Nizam ül-mülk, Siyasetnâme, Schefer tabı, 189; Barthold, Oçerki istorii Semireçiyeye, P. K. O. S. K. S. O. 1898, 20.

⁴⁷ Karluklardan bir kısmı da güneye gitmişlerdi. Bk. Taberi, II, 1604; Hudut Al-alam, 288.

⁴⁸ Chiu T'ang-shu, 194 B = 3600 a.

⁴⁹ Kül ünvanı, şu şekillerde geçer: Ch'üeh Kagan, 3, 51, 304; Ch'üeh - lü Çur = Küliçur, Chavannes, 84, 309; Ch'üeh Ta-tu Şad = Kül Tardu Şad, Chavannes, 351 vs.

⁵⁰ Bu ünvanın izahı ve sinolojik durumu için bk. F. W. K. Müller, Uigurische Glossen, Hirtfestschrift, 317; Hirth, Nachwort, 111-112; Barthold, Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften, 29; Müller «kin» şeklini münakaşa eder. En mühim mesele doğu Szu-chieh'lerin de şefleri Hsi-chin'dir: T'ang-shu, 215 A; St. Julien, IV, 230. Bu bakımdan da bir birlik vardır. Szu-chieh'lerle her zaman isimleri geçen Bugu, Bayıрку, Tongra vs. ler de İrkinlikdi, bk. Chavannes, Documents, 89. Karlukların kabile şeflerine de İrkin derlerdi. Kaşgari, Divan, terc. 108, 1. Kül İrkin adlı bir Uygur şefi de var: Ebülğazi, Şecere (R. Nur terc.) 44; Cengiz devletinde kabile şefi Yi-li-kin, Pelliot, T' P XXVII, 44; Bunlara Hitay devleti üzerinde yaptığımız çalışmalar da, bir de İ-li-chin şekli de bularak ilâve ediyoruz. Bu da kabilenin en büyüğüdür (Liao-shih, 46 - 5789a). Yüan-ch'ao-pi-shih'de de vardır: 105, 109, 208.

⁵¹ Bk. not. 50.

Zaten ekseriya Kül İrkin şeklinde kullanılır⁵². İkincide görülen Ni - shu ise ikinci derecede bir ünvan ve addır⁵³. Kül, Ni - shu'dan daha büyüktür.

Szu-chieh'le, bazan son karakter birleşir. Beş defa geçer. Bunun üçünün son karakteri Chieh'dir⁵⁴. Beşinin de başına a) - gelmiştir. A-hsi-chi (veya chieh) gibidir. İki defa da Hsi (Szu) - chieh olarak geçer⁵⁵, a) - ilâvesi yoktur. Birinci karakterlerden biri, Szu-chieh'inkile aynıdır. Son karakterlerin her ikisi de aynıdır. Bunlar, aynı kabileyi ifade etmek için kullanılan işaretlerin varyantlarıdır. Bir defa, yazılış bakımından aynı şekillerin bulunması hiç olmazsa doğudaki Szu-chieh'lerle (Sikil) etnik bir bağları bulunduğunu ispat eder.

Ortadaki Hsi karakteri, Basmlı sözünde olduğu gibi "s,, sesi verir⁵⁶. Chi'nin eski telâffuzu da, Chieh gibi Kiet'tir⁵⁷. Sondaki "t,, "l,, olur. Bu duruma göre, bu sözün de eski söylenişi Asikil veya * A (e)skil olarak, sıhhatle restore edebiliriz. Aynı Nu-shih-pi kabilesinin diğer varyantının da Doğu Szu-chieh'lerin yazılışla bir olması bunlar arasındaki ilgiyi ispat eder.

4 — GÖKTÜRK YAZITLARININ EZGİL'LE'RI

a) Yerleri

Göktürk yazıtlarında da Ezgil veya İzgil adlı bir boydan bahsedilir⁵⁸. Kültegin, Karlukları ve Azları mağlûp ettikten sonra, amcaları kagan, yani Mo-ch'o kagan'ın ülkesi âsi olduğundan ve halk ona kin bağladığından, İzgil kavmile harp edip..., İzgil kavmi öldü. Ondan sonra Dokuz Oğuzlarla, daha sonra da

⁵² Barthold, Hist. Bedeutung der altt. İnsch. 29.

⁵³ Çur, Şad, Beg kaşığı kullanılan bir ünvan ve addır. Bk. Chavannes, 26, 54, 77, 308.

⁵⁴ Chavannes, 34, 60, 308, 28, 24, 37 n. 60.

⁵⁵ Chavannes, 72 n.4; 37, n.6.

⁵⁶ Bk. Karlgren, Grammata Serica, 1257 e.

⁵⁷ Bk. Karlgren, aynı eser, 393 a. A-hsi-chi Po-lu adlı bir şefleri de vardır ki Çinlilerle çok çetin harpler yapmıştı. Bir kaç defa Çin ordusunu bozguna uğrattıyor. Kendisi de kuşatılıyor. Fakat yine bir şey yapamıyorlar (Chavannes, 282, n.2).

⁵⁸ H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları, I, 48, 163.

Edizlerle harbetmişler⁵⁹. Ezgillerin Karluk ve Azlardan daha batıda olduğu metinden anlaşılıyor. Malumdur ki, Tu-lu'ların kabileleri ve üç Karluk kabilesi Mo-ch'o Kapagan hana tabiydiler. Ve sonuna kadar sadık kaldılar⁶¹. Bu sebeple, Tu-lu'lar veya Karluklar sınırında kalmış bir kısım Askilerin mevzuubahis olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Gerdizî ve Hudud Al-alam'a göre, Az'lar Isığ gölün kuzeyindeki Kurdağ ve Kastek geçitlerinin yanındalar⁶¹. Burası Karlukların eski batı sınırındır. Yazıttaki sırayı takip edecek olursak, Ezgillerin en batıda olduklarını görürüz. İki Askil boyu vardı.

b) Sözün filolojik durumu

Bize göre İzgil değil Ezgil'di. Çünkü baştaki "İ,, harfi, sözün sonunda her zaman yazılır. Başında ise bazan yazılır, bazan yazılmaz. A ile e başta hiç yazılmaz. Bu sebeple, bu sesin de, İ ile e arasında bir ses olduğu kuvvetle söylenmektedir⁶². Burada yazılmıştır.

5 — GÜNEY RUSYA EZGİLLERİ

a) Güney Rusya ve eski Tölesler

Çin kaynaklarındaki Asgil ve Sikilleri inceledikten sonra güney Avrupa Türk boylarına geelim. Bulgarların tâbi kabilelerinden birinin de Esgil olduğunu görüyoruz. Şimdiye kadar hep takip ettiğimiz metod, tarih ve coğrafya bakımından, birliği ispat ettikten sonra etimoloji bakımından delilleri ileri sürmekti. Çünkü tarihi ilimlerde insanı en büyük hatalara sürükleyen şey analojiye aldanmadır.

Biliyoruz ki Bulgarların asılları Avar-hunitlerdi⁶³. Avarların A-pa adile Sha-po-liu kagana mağlûp olup, batıya kaçtıklarını biliyoruz⁶⁴. Hun adlı bir kabile Töleslerin Tula grubunda görül-

⁵⁹ H. N. Orkun, Eski Türk yazıtları, I, 48, 168.

⁶⁰ Chavannes, Documents, 77.

⁶¹ Radloff açık ve "a,, ya yakın bir "e,, olduğunu söylüyor: Die alttürki-schen Inschriften der Mongolei, II, 5 ; Thomsen, i ile e arasında bir ses sayar.

⁶² Bk. Hudud Al-alam, 298.

⁶³ Bk. Marquart, Chronologie 95, Yerleri için: Bahaeddin Ögel, Apurımlar, Belleten, 33, S. 82.

⁶⁴ Sui-shu, 84 = 2537 a.

mektedir⁶⁵. Tölesler de Göktürkler tarafından mağlûp edilmişlerdi⁶⁶. Bunlardan başka, Bulgar ve Macarlar da Sui-shu tarafından Töles kavimleri arasında sayılmaktadırlar⁶⁷. Bundan maksadımız, Bulgar ve Macar grubunun da Töleslerden olduğunu ve dillerinin Göktürklerden ayrı bulunduğunu söylemektir. Askil ve Nu-shih-pi'ler de öyledir.

Bulgar'ların Esgil'lerinin menşei ve göçleri hakkında iki ihtimal vardır :

1 — Töles boylarile, Avrupa'ya Göktürk devletinin kuruluşundan evvel gelmeleri.

2 — Mağlûp olan ve egemenlikleri elden giden bazı Nu-shih-pi boylarının Avrupa'ya göç edenlerinden olmaları.

Birinci ihtimal için elimizde hiçbir ip ucu yoktur. Bu sebeple biz yalnız ikincinin üzerinde duracağız. Nu-shih-pi'lerin göç sebeplerini yukarıda göstermiştik. Sekizinci asrın ilk yarısından itibaren göç etmiş olmaları gerekmektedir.

b) Bulgar Esgil'leri

Bulgarların Aşgil kabilesi, dokuzuncu asrın sonundan itibaren ve onuncu asırda zikredilmektedir⁶⁸. Bu bakımdan kronolojik fazla bir açıklık yok demektir. İslâm kaynakları, Bulgarların üç kabilesi bulunduğunu, ve bunların da :

1 — Barsula⁶⁹

2 — Bulgar

3 — İşgil

olduklarını kaydediyorlar. Bağımsız olarak ayrı bir Bulgar kabilesi bulunduğuna göre, bunların da Bulgar olduğu değil de, Bulgarların tâbileri olduğu haklı olarak hatıra gelmektedir. Yani bundan maksadımız sonradan gelmiş olduklarını söylemektir. Zaten bu zamandan evvel Aşgil'lerin Volga kenarında bulduklarına dair elimizde hiçbir delil yoktur. Eğer bunların izlerini İskitlerde arayacak

⁶⁵ Suishu, 184 = 2538 c.

⁶⁶ Chiu-t'ang-shu, 194 B=3599 b.

⁶⁷ Bunlar için bk. Bahaeddin Ögel, Göktürk yazıtlarının Apurımları, Belleten 33, S. 80.

⁶⁸ Hudud Al-alam: İşgil, İbni Rusta: İşgil, Esgil (Marquart, Chronologie, 90), Gerdizi: İskil. Başka varyantları için bk. Minorsky, Hudud, 282.

⁶⁹ Barsula'ların yerinin tesbiti için bk. Marquart, Chronologie, 97 vd. Volga'nın ortalarında bulunan bir ada, esas müstahkem mevkiileri imiş'

olursak ⁷⁰, arada 1500 senelik bir açıklık kalır. Ve böyle bir senteze tarih metodları da müsaade etmez. Halbuki bizim Askil'lerle 50 senelik boş ve karanlık bir zaman kalıyor.

İbni Fađlan, Asgil'lerin Bulgar kıralı ile Hazar Hakanı arasında münasebet tesisine memur edildiklerini söylüyor ⁷¹. Oşel şehri ile bu Asgil'lerin ne derece ilgili buldukları da bizi alâkadar etmez; esasen, bu çok karanlıktır ⁷².

Minorsky Macarların iki yurdu bulunduğunu ve bunlardan birinin Levedia, diğersinin bugünkü Urallar olduğunu ileri süren bir nazariyesi vardır ⁷³. Gerdizi, Bulgarlarla Asgil'ler arasında Macarlar, vardır diyor. Hudud Al-alam da öyle der ⁷⁴. İbni Rusta El-Bekri ise, Peçenek'lerle Asgil'ler arasında Macarlar vardır der ⁷⁵. Minorsky, bu Macar'ların Ural'daki Başkırt'lar olduğunu ileri sürüyor. Bu duruma göre Esgil'ler Ural'ın ötesinde kalması lâzımdır. Bu da imkânsızdır. Çünkü Hazarlarla münasebette bulunuyorlardı. Hazarlar ise Kuban boylarındadır. Bulgarlar da Volga'nın batı sahillerindedir ⁷⁶.

İbn Fađlan mütercimi, Macarların Oka ve Sur nehirleri arasında bulunduğunu ve Bulgarlarla burada yanyana ve birlikte oturduklarını kaydediyor ⁷⁷. Bunun tenkidi, mevzuumuz haricidir. Bizim söylemek istediğimiz, Asgil Bulgarlar ile Macarların komşulukları meselesidir.

6 — SEKELLERİN ATALARI VE BAZI PROBLEMLER

Etüdü bu derece ilerlettikten sonra Sekel problemine belki bazı ışıklar verebileceğiz. Z. V. Togan'ın methodsuz olarak Esgil =Çigil birleştirmesini ayrıca yön yön tenkid edeceğiz.

Töles boylarından Sikil adlı bir kabile bulmuştuk. Gene aslen Töles Nu-shih-pi'lerde de Eskil daha doğrusu Esikil adlı aynı ka-

⁷⁰ Z. V. Togan, İbn Fadlan's Reisebericht, 215.

⁷¹ İbn Fadlan's Reisebericht, 80.

⁷² Bu birleştirme çok şüphelidir. Bk. İbn Fadlan's Reisebericht, 222. Bu şehir için bk. İslâm Ansiklopedisi, Bulgarlar maddesi, vs.

⁷³ Hudud Al-alam, 320 vd.

⁷⁴ Aynı eser, 320,

⁷⁵ Aynı eser, aynı yer.

⁷⁶ İbn Fadlan's Reisebericht 221 c, bunda çok haklıdırlar.

⁷⁷ İbn Fadlan's Reisebericht, 222.

bilenin bir başka kısmını da bulmuş, bunu yalnız analogi bakımından değil tarih ve coğrafya bakımından Bulgar Eski'lerine bağlamıştık. Erdel'deki Sekel meselesinin başlıca şu problemleri vardır:

1 — Sekel'lerin sosyal yapıları ve adetleri, esas itibarile Türk adetleridir⁷⁸.

2 — Hemen hemen Orhon yazılarıyla aynı olan yazıları vardır ve bu onlara mahsustur⁷⁹.

3 — Fakat, bunların üzerine Bulgar ve Macar tesiri fazladır. Bundan, Bulgar ve Macarlarla bir zaman oturdukları anlaşılıyor⁸⁰.

Çin kaynaklarının da kaydettiği gibi, Nu-shih-pi'lerin adetleri tamamen Göktürklerinki gibiydi⁸¹. Batı Göktürk devletinin sağ kolunu teşkil ediyor ve en faal rolü oynuyorlardı⁸². İki asır Göktürk egemenliğinde yaşadılar. Sosyal yapılarının Göktürklerle aynı olmaları şüphesizdir.

Yazı meselesine gelince, Nu-shih-pi'ler Göktürk devletinin en önemli uzuvlarından biri idiler ve Talas civarlarında bulunuyorlardı. Bunların Göktürk yazısını bilmemeleri imkânsızdır. Nitekim Sekellerin yazıları da Talas yazılarının bir nevi imiş⁸³. Bulgar ve Macar tesirine gelince, Esgil'lerin Bulgarlarla Macarların yanında bulunduğunu biraz evvel görmüştük. Esasen, Nu-shih-pi'lerin dilleri Göktürklerinkinden ayrılmış⁸⁴.

Bu duruma göre, bütün problemler aydınlanmış oluyor. Fakat en büyük problem Eski'lerin Erdel'e nasıl gittikleridir. Elimizde vesika yoktur. Yukarıdaki açıklamalar ümit ediyoruz ki, bu problemin büyük bir kısmını açmıştır. Bütün Eski oymaklarının gitmesi icap etmez. Bir kısmı gider bir kısmı kalır. Bu, Orta Asya Türk tarihinin önemli bir özelliğidir.

⁷⁸ H. Balint, Szekeliler, Belleten, 20, 601.

⁷⁹ Rasony, Orta Çağda Erdel'de Türklük izleri, Belleten 5-6, 109.

⁸⁰ Rasony, aynı yer, 109.

⁸¹ Bk. not. 31.

⁸² Bk. not. 34.

⁸³ Bilhassa Batı Türkistan'dakilere çok benzemektedirler: H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları, III, 319.

⁸⁴ Bk. not 31.

7 — ÇİGİL=ESGİL NAZARİYESİNİN TENKİDİ

İbn Fađlan mütercimi Asgil=İç gil=Çigil analojisile Asgil=Çigil demek istemektedir⁸⁵. Bir defa bu, Türk filolojisi bakımından, biraz zor birleştirilebilir. Böyle bir İ) - prothése'ini gösteren, Çigil'in başka bir şekli yoktur. Esasen sözün etimolojisinde de şüphelidir. İç-il, İn-çegil gibi tuhaf ve muahhar etimolojiler yapmaktadır.

Eskil ve Çigil kabileleri aynı devirde yaşadıkları halde, niçin kaynaklar, aynı etnik menşeden olduklarını söylemediler? Bu suale cevap verilemez, çünkü eğer birlik te varsa eski devirlere aittir. Bu durumda nazariye sahibi hiç bir şey söyleyemez. Nazariyesi sadece kaba analojiye dayanmaktadır. Kendisinden evvel Çigil= Sekel nazariyesi H. N. Orkun tarafından Peçenekler adlı kitabında atılmıştı. Fakat bu da kelime benzerliğinden ibaret bir tezdirdir. Hiçbir tarihî vesika yoktur.

Çiğil'ler Kastek ve Kurdağ geçitlerinin öte yüzünde ve İ-li kenarlarındaydı, ve bir Karluk kabilesiydiler⁸⁶. Nu-shih-pi'ler ise Talas boylarındaydılar. Bize göre, Karluklarla doğu Sikil'lerin komşu olduğuna göre⁸⁷ ancak bunlar arasında bir birlik görülebilir. t + ş = Ç formülü ş veya s nin lehine çözülebilir. *Bu durumda, Altay'daki Sikil'ler Çigil'lerdir diyebiliriz.*

Esgil'lerle ne tarihî, ne etnik, ne coğrafi ve ne de filolojik, etimolojik birlik ispat edilemez. Sikil'ler hakkında yukarıda geniş izahat vermiştik. Kem ırmağı yönlerinde bir de Çik boyu vardır ki Kırgızlarla beraber zikredilirler. Kırgızların, Tabun Ola'ya ve İrtiş'e kadar yayıldıklarını biliyoruz⁸⁸. Bu duruma göre, Karluk ve Sikil'lerle komşu olabilirler. Belki de Çik + il = Sikil'dir. Coğrafi ve etimolojik bir birlik varsa da bu yönde daha fazla bir şey söylenemez.

⁸⁵ İbn Fadlan's Reisebericht, 225.

⁸⁶ Bk. Chavannes, 86; Marquart, Komanen, 40; Hudut Al-alam, Üç Cigili, p. 93.

⁸⁷ Sikil'ler de bir zamanlar Altay'dadırlar bk. a.şğ.

⁸⁸ Kimekler, Kırgızların batısında ydılar: Marquart, Komanen, 77. Aralarını İrtiş'in İşim kolu ayırır (Marquart, 92, 206). Ve güneylerinde Karluklar vardır (Hudut, 97). Çik'ler Kültegin yazıtında (Eski Türk yazıtları I,60) ve Uygur hakani Moyunçur'un 750 ye ait yazıtında geçmektedir (Eski Türk yazıtları, I,170; I,172; I, 174).

Öz olarak, sonuçlarımızı şöyle sıralayabiliriz :

1. Kadırganlardan güney Rusya'ya kadar yayılmış olan Töles boylarındandırlar.

2. Szu-chieh (Sikil) ler Töleslerin Tula grubu boylarındandır. Ve kuzey Göktürk devletine bağlıydılar. Fakat batı Töleslerle birlikte, kuzey Göktürk devletinde siyasî rol oynamışlardır.

3. Sikil'ler Sir Tarduşların eski yerinde, yani Altay'larda oturuyorlardı.

4. Çin filolojisi bakımından Szu-chieh = Sikil.

5. Aşağı yukarı aynı yazılışla, Nu-shih-pi'lerin Asikil ve Askil adlı iki kabilesi vardır. Bunlar etnik bakımından Sikil'lerle aynıdır. Ve her iki kavim de Töleslerdendir. Nu-shih-pi'lerin baş kabilesidir.

6. Askil veya Asikil'ler, sekizinci asırdan itibaren çok ağır mağlubiyetlere uğrar ve batıya kovulurlar. Bu zamanlarda Asikil'lerin güney Avrupa'ya gitmeleri muhtemeldir.

7. Birinci Askil kabilesinin şefi Kül İrkin ünvanını taşıyordu. Ve teşkilât bakımından İrkinliktiler. İrkin'ler Karluklar vs. olduğu gibi birer kabile şefiydiler.

7. Göktürk yazıtlarında da İzgil boyu geçer. İncelememize göre, İzgil'ler Talas boylarındaydılar. Yani Nu-shih-pi'lerin eski yerindeydiler. Orhon yazıtları, bu boy adının Ezgil olarak ta okunabileceğini gösteriyor.

8. Bulgarlarda da bir Esgil kabilesi geçiyor. Bunlar etnik olarak Bulgarlardan değildiler. Onların tâbiydiler.

9. Arap kaynakları Esgil'lerin, Macarların komşusu olduğunu kaydederler.

10. Etüdümüze göre, Erdel Sekel'lerinin menşesine ait birçok problemler aydınlanıyor. Ve Sekel'lerin batı Göktürk boylarından olduğu çok muhtemeldir.

11. Çigil, Esgil olamaz. Çigil = Doğu Sikil'leri olmalıdır.

ZUSAMMENFASSUNG

UEBER DIE VORFAHREN DER SEKEL (DIE STÄMME
DER SIKIL, ESGİL)

Die Szu-chieh (Sikil) ²⁷⁻²⁸ * gehören zu den Stämmen der Tula-Gruppe der Tölös ²⁰. Sie unterstanden dem nördlichen köktürkischen Reich ¹⁵, spielten aber in diesem eine politische Rolle nur im Verein mit den West-Tölös. Die chinesischen Quellen erwähnen sie zum letzten Mal zwischen 713-755 ⁸⁹ in der Gegend von Yarhoto ¹⁸. Sie wohnten davor in der alten Heimat der Sir-Tardusch, im Altay ^{24,26}. Sprachlich lässt sich das chinesische Szu-chieh auf Sikil zurückführen.

In fast gleicher Schreibung treten bei den Nu-shih-pi die zwei Stämme A-hsi-chi ⁹⁰ (Asikil) und Askil auf. Sie sind ethnisch gleich den Sikil; beide gehören zu den Tölös und sind Hauptstämme der Nu-shih-pi. Vom 8. Jahrhundert an erlitten diese Askil oder Asikil schwere Niederlagen ⁴² und wurden nach Westen vertrieben. Möglicherweise sind in dieser Zeit die Asikil nach Südeuropa eingewandert. Der Führer des ersten der oben genannten 2 Askil-Stämme trug den Titel Kül Irkin ^{49 - 50}. Irkin waren bei Karluk u. a. Stammesführer ⁵².

Nun tritt in den köktürkischen Inschriften ein Stamm der Izgil auf ⁵⁸. Unserer Ansicht nach gehört dieser Stamm zu den Talas-Stämmen; er wohnte also an dem alten Wohnsitz der Nu-shih-pi. Die Orhon-Inschriften zeigen ferner, dass man diesen Namen auch Ezgil lesen kann ⁶². Bei den Bulgaren tritt nun ein Stamm der Ezgil auf, der ethnisch nicht zu den Bulgaren gehörte, ihnen aber untertan war ⁶³; er ist nicht mit den Skythen zu identifizieren ⁷⁰. Arabische Quellen zeigen ⁷¹, dass Esgil auch Nachbarn der Madjaren waren. Diese Untersuchungen klären das Problem der siebenbürgischen Sekel weitgehend; es ist recht wahrscheinlich, dass auch sie zu den westlichen Köktürken gehören. Die Identifikation von Esgil=Çigil ⁸⁵ ist unmöglich; die Çigil waren Karluk in der Gegend des Ili ⁸⁶, daher könnten sie mit den östlichen Sikil im Altay identifiziert werden.

* Die Zahlen beziehen sich auf die Anmerkungen 1-88 im Originaltext; 89-90 folgen hier. - ⁸⁹ T'an-pin-lu=T'P'KCh 191=Bd.15, 15 b.-⁹⁰ Chavannes, Documents, S. 285.